

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 271 (477.87)

ОСНОВНІ ВІХИ РЕЛІГІЙНОГО РОЗВИТКУ МУКАЧІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Кічера В. В. (Ужгород)

Надзвичайно важливе значення для Закарпаття відігравав Мукачівський монастир Чину Святого Василя Великого (ЧСВВ), котрий майже всю свою історію залишався релігійним центром Закарпаття. Актуальність дослідження обґрунтовується перш за все відновленням у постатеїстичний період Мукачівського та інших монастирів Закарпаття.

Завданням даної розвідки є прослідкувати етапи розвитку та вплив об'єктивних факторів на діяльність монастирів, спираючись, в першу чергу, на опубліковані джерела та літературу. Також намагатимемось виробити критичний підхід до літератури. Завданням також є вивчення основних етапів розвитку обителі в Мукачеві.

Характеризуючи літературу варто зазначити – єдиною монографічною розвідкою з даної проблеми є праця настоятеля Мукачівського монастиря Йоаникія Базиловича, котра одночасно є і першою ґрунтовною історичною розвідкою про Закарпаття [17, 28]. Майже про кожен монастир, в тому числі й про Мукачівський написав василіанин Анатолій Кралицький [4, 222]. Окремі відомості містяться в праці Михайла Лучкая. Серед вчених діаспори варто згадати Михайла Ваврика.

Заснування монастиря в Мукачеві пов'язано із грамотою від 8 березня 1360 р., яку надав Ф. Корятович. Переклад грамоти здійснив історик і латиніст Ю. Сак [13, 101-102]. Проте о. С. Пап висловлює твердження, що до фундації Федора Корятовича в Угорщині існувало понад 12 монастирів [9, 228-230]. Тобто можливо монастир на Чернечій горі біля Мукачева існував і раніше. Але фактично можемо говорити про його заснування лише із 1360 р.

Так, Михайло Лучкай відстоює позицію, що грамота Федора Корятовича є дуже визначним документом, який багато в чому став основою майбутнього єпископства [6, 153]. Так само вважають і дуже багато дослідників, наприклад, Юліан Целевич [16, 254]. Підтримують це і інші дослідники – Іван Панькевич, Гліб Кінах тощо [8, 97-99]. Незважаючи на те, що достовірність грамоти є сумнівною, проте суть її повністю відповідає подальшим подіям, а діяльність самого Федора Корятовича не могла минути безслідно, ймовірніше за все, структур-

ного і повного вигляду монастир набув саме під час його правління. Схожу версію, висловлює і Міхал Попович [12, 85].

Для кращого розуміння даної епохи і визначення ролі мукачівських ченців, необхідно зупинитися на питанні заснування єпархії, утворення якої пов'язувалось з Мукачівським осередком св. Миколая, де самі настоятелі були одночасно і єпископами.

Існує кілька версій того хто саме був першим єпископом. Найдавнішу версію висловлює Михайло Лучкай, який відкидає першу згадку про єпископа у 1491 р. Попередник Іоана, першого єпископа, був Лука, який називається у 1458 р. пресвітером і має право збирати десятину з округу Мукачева, але парохі висвячувалися Перемишльським єпископом. Важко після цього стверджувати, що єпархія була заснована раніше. Особливістю східної церкви було обрання єпископів з середовища монахів, а обрані єпископи, відповідно до обрядових правил, мали проживати в монастирі. На ранньому етапі західна церква також обирала своїх єпископів з числа ордену св.Бенедикта, а в пізніші часи єпископи, маючи більші прибутки, почали проживати відокремлено. Федір Корятович, навіть за умов католицької ідентичності, знаючи що східну традицію і відчувуючи духовну необхідність краю, заснував монастир на Чернечій горі [6, 153-155]. Крім того, аналізуючи грамоту 1458 р., Михайло Лучкай стверджує про згадку в грамоті слова “плебанія”, тому Лука мав не лиш чернече, а й попівське звання, тобто був вище, ніж простий чернець чи настоятель, оскільки парохіями мав право керувати єпископ. Назва пресвітер, а не єпископ в грамоті 1458 р., згадується лише через спробу весь час пригнітити східний обряд, підтвердженням чого є те, що в пізнішу добу єгерські єпископи заперечували існування мукачівських. Ще одним твердженням що Лука був вже єпископом є залежність всіх парафій від юрисдикції монастирської церкви св. Миколая, діючої на основі грецького обряду – церква була єпископською. Таким чином, оскільки у грамоті 1491р., де згадується Іоан, говориться про давній звичай віддавати врожай настоятелю, Михайло Лучкай робить висновок, що, разом з заснуванням монастиря, Федір Корятович заснував і єпископ-

ство [6, 157-158]. Безумовно, що такий детальний аналіз грамот 1458 і 1491 рр. дозволяє робити такі висновки, але, з іншого боку, це лише припущення, оскільки той таки «давній звичай» про збір податків можна віднести і до дарувань монастирю.

Інша версія про заснування єпископської кафедри в Мукачеві відноситься до 1491 р. Іоан Дулішкович, перераховуючи версії своїх попередників, стоїть на позиції, що єпископство було засновано саме за декретом Владислава 1491 р., оскільки в грамоті вже чітко говорилось про Іоана як «єпископа русинів і волохів» [3, 59-60]. Критикуючи позицію Йоанікія Базилевича, який засвідчує початок єпископства саме з 1491 р., Михайло Лучкай вказує на боязнь першого відносити заснування єпархії до раніших часів, оскільки монахи боялися за свої маєтки, які могли перейти єпископові. Як твердить Володимир Фенич, саме за часів єпископа Іоана починається найбільший конфлікт з грушівськими монахами, що також є вагомим доказом спроб і остаточного підпорядкування цього монастиря єпископу [14, 179].

Отже, більш достовірним виглядає той факт, що першим єпископом все ж таки був Іоан який згадується вперше у грамоті 1491 р. Важливим є той факт, що на основі василіанського монастиря у Мукачеві виникла єпархія, яка підтверджує значний вклад монахів у релігійний розвиток регіону. Більш того, за давнім звичаєм східної церкви настоятелі монастирів довгий час в обов'язковому порядку одночасно були і єпископами. У випадку, якщо на єпископську кафедру призначалася світська особа, то вона згідно з правилами повинна була складати чернечий обіт, після чого затверджувалась на посаду єпископа. Таким чином, монастир на Чернечій горі став основою єпископства, що підтверджує його роль як релігійного центру на Закарпатті від часів заснування.

Іншим вузловим питанням в історії Мукачівської обителі стало запровадження Ужгородської унії. Необхідно відзначити – її осередком став Мукачівський монастир св. Миколая. Після єпископа Іоана, який востаннє згадується в 1498 р., відомостей про Мукачівських єпископів не існує аж до 1556 р. [15, 11]. Хоча Михайло Лучкай стверджує, що у 1551 р. в королівській грамоті настоятелем монастиря згадується Василій, це не збігається з іншою версією, за якою стверджується ніби наступним єпископом після Іоана згадується Владислав [3, 72]. Можливо це одна і та сама особа, але це твердження може існувати лише у вигляді припущення, оскільки точних підтверджень цьому не має. Більш точні дані маємо від 1556 р., коли єпископом згадується Іларіон (Іларій), чернець василіянин, після того як Георгій Баторій надав йому у розпорядження монастир у Бичкові і

наказав допустити його до монастиря св. Архангела Михаїла (ймовірно Грушівський монастир). Ще за життя Іларіона єпископом стає монах василіянин Євфимій, який пробув на цій посаді досить мало, а вже в листі Франциска Другета від 4 лютого 1568 р. єпископом згадується виходець із василіян Василій. Постійні війни місцевих феодалів, пов'язаних з поширенням реформаційних ідей, відбивалися і на становищі монастиря. Тому Василію випала не легка доля в обороні монастирських прав. Він навіть змушений був відправитись у Прагу зі своїми ченцями в 1597 р., щоб поскаржитись на свавілля місцевий магнатів. Великої шкоди завдавав місцевий князь Сигізмунд (Жигмонд) Раковцій (1588-1606), який навіть конфіскував монастирські маєтки. Подорож Василія не дала позитивного результату і він повернувся ні з чим. Під кінець століття єпископ-василіянин найімовірніше помер, оскільки вже у 1601 р. владикою згадується Сергій, на правління якого випали не менші випробування, ніж Василеві. 26 березня 1601 р. він особисто домігся про королівське заступництво, а 26 квітня отримав опіку, заступництво і недоторканість монастирського майна. Внаслідок зміцнення католицизму, починається повстання Іштвана Бочкай, в результаті чого владика-василіянин Сергій опинився між двома вогнями. З одного боку, він мав повне заступництво короля, але, з іншого, був оточений його ворогами. До честі Сергія в цих складних умовах він за допомогою Валентина Другета в 1607 р. повернув собі володіння Грушівського монастиря. Оцінюючи діяльність цього ченця на посаді єпископа, Михайло Лучкай правильно відзначає, що аж до смерті (1623 р.): «Сергій керував руською церквою і нічого не втратив, що йому було передано 1601 р.» [6, 245].

Більш цікавими постатями, з огляду на проведення унії, після якої василіани Угорщини конфесійно з'єдналися з орденом ЧСВВ, є наступні три монахи василіани, які по чергово ставали єпископами Мукачівськими: Петроній (1623-1627), Іван Грегорович (1627-1633) та Василій Тарасович (1633-1651). Саме ці постаті найбільше пов'язані з витоками майбутньої Ужгородської унії. Ченці намагалися найперше запровадити унію в околицях Краснобрідського монастиря, де вже була спроба поширити унію в 1614 р. стараннями єпископа Анастасія Крупецького. Саме монахи-василіани звернулися до егерського єпископа Георгія Якушича про проведення унії, яка урочисто відбулася в Ужгородському замку 24 квітня 1646 р., за участю 63-х священиків [15, 30].

Незважаючи на різні оцінки унії мукачівські ченці-василіани, як і монахи інших обителей, продовжували охороняти східний обряд своєї церкви. Так, М. Ваврик у своїй хроніці

про василіанські монастирі пише про собор 1663 р., який проходив у Гуменному, де ченці заявляли наступне: “Русь есть кость з кости і тіло з тіла нашого” [1, 210]. Це засвідчує те, що, незважаючи на прийняття Ужгородської унії, ченці ототожнювали себе із русько-українськими традиціями і звичаями.

Іншим важливим етапом історії монастиря на Чернечій горі стало створення ЧСВВ на Закарпатті. Перша спроба створення пов'язана із згадуваним собором у 1663 р., а вже на наступний рік було створено певне об'єднання монастирів, але провінції (організації монастирів певної держави під керівництвом протоігумена) так і не було створено. До смерті Г. Бізанція єпископи були і архимандритами. 1733 р. монахи об'єдналися з інститутом протоігумена й підпорядковувалися Мукачівському монастирю. Першим протоігуменом став о. Григорій Булко (пом. 1742) [7, 385].

Варто відзначити, що надалі стосунки ченців і єпископа були досить напруженими. Наступник владики Г. Бізанція С. Ольшавський (1734-1737), не бажаючи втратити владу над монастирем, намагався обмежити владу протоігумена, але це йому не вдалося. Юрій Г. Блажовський (1738-1742), відіслав протоігумена на марамороського вікарія, але той продовжував виконувати роль протоігумена до 1742 р. М. Ольшавський, ЧСВВ (1743-1767), намагався всіма силами взяти контроль над монастирем і монастирськими маєтками і виникали все більші суперечки. Ольшавський не визнавав протоігуменства Г. Пазина називаючи його лише ігуменом Мукачівського монастиря. Г. Пазин вимагав переселитися М. Ольшавського і той 1751 р. змушений переїхати в м. Мукачево. В 1756 р. єпископ скликає усіх ігуменів, де обрали нового протоігумена о. Гавриїла Дешка (1756-1758), який лише вступив до Чину. М. Ольшавський і підписав протокол цих нарад. Це лише обурило монахів і 1766 р. він змушений був покинути монастир. Після цього протоігумени, які проживали в монастирі, Мукачівському поселялися окремо. 1775 р. владики А. Бачинський переніс резиденцію до Ужгорода. А особливого піднесення монастирі зазнають за мукачівського настоятеля і протоігумена Чину Й. Базиловича ЧСВВ, постать якого була породжена епохою А. Бачинського (1773-1809) [7, 386-387].

У XIX ст. внаслідок поширення європейського вільнодумства чернече життя і навіть покликання занепадають. Більш того, мадяризація ЧСВВ у XIX – початку XX ст. дуже негативно вплинула на діяльність монастирів і ледь не привела до їх закриття.

Наступним важливим етапом історії досліджуваного питання є реформа монастирів, котра почалася із Мукачівського монастиря. Попередні спроби реформ мадяризованим духо-

венством, наприклад, Юлія Фірцака (1903 р.) та самих угорських василіан на базі Ужгородського монастиря (1909-1912 рр.), були невдалими, адже так і не призвели до відновлення духовності ордену та поповнення кляшторів молодим поколінням. Особливо велику роботу у здійсненні реформи провів протоігумен Й. Хома. В грудні 1920 р. галицькі монахи, де вже була проведена реформа, перебрали для реформи Мукачівський монастир. І. Малицький став – ігуменом, П. Булик – економом, а Г. Кінах – магістром молодого покоління при монастирі. Вони натрапили на спротив мадяризованого духовенства, а особливо всередині самого ордену. З початком січня на новіціат (школа для виховання молодих ченців) прийшли три перші кандидати з Маріяповчі – М. Дудаш, М. Євчак і Й. Шандор [7, 394]. Реформа мала відновити колишню велич Мукачівського та інших монастирів. Недарма реформа почалася з монастиря на Чернечій горі, адже це найбільший монастир. До речі, початок реформи був ініційований митрополитом А. Шептицьким, на прохання якого галицький протоігумен о. Платонід Філас взявся за реформу василіан, котрі проживали за Карпатами [11, 108].

У підсумку реформа монастирів ЧСВВ на Підкарпатті була завершена з успіхом. 1932 р. була створена реформована провінція св. Миколая на чолі з протоігуменом П. Буликом, котрий проживав в Мукачеві. Крім того, при Мукачівському монастирі був створений новіціат, який став центром виховання молоді з Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Югославії і навіть з Бразилії (Йосафат Рога виїхав у рідний Прудентополіс 25 квітня 1934 р.) [5, 108].

Ганебним було ставлення угорців до ченців монастиря під час окупації (1938-44 рр.). 23 березня 1939 р. було вчинено обшук у Мукачівському кляшторі, а поки монахи стояли з піднятими руками біля стіни завдали шкоди на суму 100 тис. чеських крон [10, 159]. У квітні 1939 р. угорці депортували за словацький кордон о. Севастьяна Сабола разом із вісьмома монахами з Ужгородського монастиря [15, 60-61]. Не менш трагічні сторінки пов'язані із радянським періодом в історії Мукачівської обителі. 24 березня 1947 р. міліція у складі 40 чоловік провели обшук монастиря, де нібито переховуються бандерівці, після чого протоігумен і ігумен знову були викликані для пояснень у міськвиконком, де їх тримали з 10 годин ранку до 18 годин вечора після чого було оголошено, що вони мають підписати протокол про перехід у православ'я і тільки у такому випадку вони зможуть залишитися в кляшторі. Але жоден з 33 ченців не підписався, після чого всіх їх було завантажено на два “Студебекери” і відвезено у невідомому напрямку, дозволяючи взяти лише ложку, тарілку і подушку. Найстрашніше те, що не бу-

ло повідомлено куди їх везуть і ті години були надзвичайно хвилюючі для всіх, але врешті-решт монахів розселили в Імстичівському монастирі. У Мукачівський кляштор заселили монашок з Липчанського монастиря [2, 17]. Хоч монастир продовжив свою діяльність як релігійна структура ченці і монашки були під “пильним оком” правоохоронних органів радянської держави.

Отже, Мукачівський василіанський монастир протягом усього періоду свого існування залишався осередком духовності краю. На базі монастиря створена єпархія, а самі єпископи

постійно проживали у монастирі. Ченці долучилися до проголошення Ужгородської унії, оцінки якої неоднозначні. Проте обитель залишалася осередком східного обряду та збереження русько-українських цінностей місцевого народу. Поступ пригальмувався у XIX – початку XX ст., коли набуло поширення європейське вільнодумство та мадяризація, яка негативно впливала на діяльність монастиря. Але із проведенням реформи Мукачівська обитель знову стала релігійним центром краю. Трагічні сторінки пов’язані із періодом окупації та радянської доби.

1. Ваврик М. ЧСВВ. По василіанських монастирях. – Торонто: Видавництво й друкарня ОО. Василіян, 1958. – 286 с.
2. Данилець Ю. Православний монастир різдва Богородиці у селі Липча. – Ужгород: Гражда, 2005. – 88 с.
3. Дулішкович И. Историческія черты Угро-Русскихъ. – Т. 1. – Унгварь: Печатня Карла Іегера и Адальберта Ю. Рейпайя. – 135 с.
4. Кралицький А. Монастырь святого отца нашего Николая, на Горь Чернецкой возле Мукачева // Листокъ. – № 19. – Годъ V. – 1 (13) октябрия, 1889. – С. 222.
5. Лист з Бразилії // Благовѣстник – Число 7. – Рочникъ XVI. – Юлій, 1934. – С. 107-109.
6. Лучкай М. Історія Карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису переклад українською мовою та покажчики Ю. М. Сака; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько. – Т. 2. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 388 с.
7. Нарис історії Василіанського чину Святого Йосафата. – Рим: Видавництво ОО. Василіян, 1992. – 640 с.
8. Панькович І., о. Кінах Г. ЧСВВ. Краткое Лътословіе Мукачевского монастиря о. Корятовичови // Подкарпатська Русь. – Рочник VII. – Ч. 4-5. – Апрель-май, 1930. – С. 97-99.
9. Пап С. Історія Закарпаття: У трьох томах. – Т. 1. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 560 с.
10. Пекар А. ЧСВВ. Греко-католицька церква під час окупації Закарпаття (1939–44). / Закарпаття під Угорщиною 1938 – 1944. – Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород: Гражда – Карпати, 1999. – С.150 – 164.
11. Пекар А., ЧСВВ. Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці // Карпатський край. – 1995. – № 5-8 (111).-С. 106-108.
12. Попович М. Федор Корятович – русинський воєвода. – Пряшов: Русинська оброда, 1993. – 177 с.
13. Сак Ю. Грамоти в історичній праці Іоанкія Базиловича // Карпатський край. – Ужгород, 1996. - № 5-7. – С. 101 -102.
14. Фенич В. Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії // Carpatika–Карпатика. Вип.: 32: Науковий збірник, присвячений світлій пам’яті педагога і вченого Томаша Сопка. – Ужгород: Ліра, 2005. – С. 168-184.
15. Фенич В. Цапулич О. Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії чину св. Василя Великого на Закарпатті / УжНУ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2004. – 188 с.
16. Целевич Ю. Дещо за поселення Угорської України Русинами. – Пряшів, 1996. – 248 с.
17. Basilovits J. Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX...Pars II. – Cassovia: ex Typographia Ellingeriana, 1799. – 208 с.

РЕЗЮМЕ

ОСНОВНЫЕ ПЕРИОДЫ РЕЛИГИОЗНОГО РАЗВИТИЯ МУКАЧЕВСКОГО МОНАСТЫРЯ

Кичера В. В. (Ужгород)

В статье исследуются основные этапы формирования и деятельности Мукачевского монастыря на территории современного Закарпатья. Институциональное развитие монашества рассматривается со времени создания Мукачевского монастыря (XIV в.) до периода ликвидации обителей в советское время (1950 г.). Иной аспект исследования связан с религиозно-культурным развитием. В исследовании определен вклад василіан в развитие церковных институций, образования, искусства и науки Закарпатья.

Ключевые слова: Отцы-василианы, Чин Святого Василия Великого, Мукачевская греко-католическая епархия, духовный кризис, греческий обряд.

SUMMARY
THE MAIN PERIODS OF THE RELIGIOUS ACTIVITY
MUKACHEVO MONASTERY

V. Kichera (Uzhgorod)

Such religious institutes as Basilian monasterys played a very important role in the Transcarpathian history. Basilian monasterys, besides its religious activities, provided also cultural and educational ones. The schools and libraries were attached to the monastery and the monks carried on educational work. Up to the end of the 19th century this religious institutes (monasterys) played an extremely significant part in the religious and cultural life of our ancestors. Ordo Saint Basili Magni was the order, which gave the birth to such famous (and pioneers in their fields) scientists as A.Kotsak, Y.Bazylovyeh or A.Kralytskyy.

Key words: Basilian fathers, Ordo Saint Basili Magni, Mukachevo Greek Catholic eparchy, Basilian sisters, institutional development, spiritual crisis, Greek ritual.